

SOCIÁLNA OTÁZKA – FILOZOFICKÉ, POLITICKÉ A PRÁVNE REFLEXIE

SOCIAL ISSUE – PHILOSOPHICAL, POLITICAL AND LEGAL REFLECTION

Marta Kečkėšová, Vasko Kusin

***Abstract:** The paper on "Social Issue - philosophical, political and legal reflection" we present the theoretical basis of social policy and its impact in solving social issues. We are focusing on the issue of interdependence of the social policy and law and on the application dimension of law.*

We identify the highlighted issue from the position of the historical and logical methods, in which we analyze the causes of birth (of the social issues) in the past, and their „positive heritage“ inspiring current social scientific activities dealing with the social issues. Application of historical and logical method creates a space for comparative approach in which is logically justifies the priority or weaknesses in solving the social issues in the past and today.

The aim of the highlighted issues is to point out the productive approach to its reflection, which consists in an organic bridging of the philosophical, political and legal knowledge gained by the analyzing of a limited range of social issues determined by us. Important is the recognition of the need for a functional bridge for the theoretical reflections (Philosophy and Policy) with legal practical and application approaches.

Point to the fact that the law may not always be consistent with the fundamental principles of social policy: social justice, solidarity, as well as the Charter of Fundamental Human Rights and Freedoms.

Highlighted (interdisciplinary) approach to the defining issue appears to us productive, in particular with regard to the complexity of the phenomenon of „Social Issue“. So-called partial approach from the point of view of philosophy, political and law, solves our issue only partially. Mentioned partiality is losing the isolation, as we have joined the partial knowledge into the organic unit with the method of synthesis (and therefore „social issues“ are reflected in a unity of the philosophy, politics and law).

Keywords: Social issue, Social policy, Socio-political doctrine, Social practice, Law.

Úvod

Politické a ekonomické zmeny v spoločnosti ovplyvnili i riešenie sociálnych otázok. Uvedené zmeny mali nesporne vplyv i na jednotlivé legislatívne úpravy predovšetkým v oblasti práva sociálneho zabezpečenia. Vznikla potreba reformy sociálneho zabezpečenia tým, že jednotlivé inštitúty práva sociálneho zabezpečenia reagovali na skutočnosť, že spoločnosť prešla od priameho direktívneho riadenia

na trhové hospodárenie. Politické a ekonomické faktory mali vplyv i na pozíciu štátu a jeho orgánov.

Princípy sociálnej spravodlivosti, solidarity, participácie a garancie štátu nadobudli nový rozmer. Uvedené princípy boli pretransformované i do nových legislatívnych úprav, ktoré novými formami a metódami sociálnej práce riešili sociálne otázky. Práve v našom príspevku podrobíme analýze novú legislatívnu úpravu zaoberajúcu sa riešeniami dôležitej sociálnej otázky, za ktorú považujeme hmotnú núdzu a s ňou spojenú chudobu.

1 Teoretické reflexie sociálnej otázky

Sociálne otázky bezprostredne súvisia so schopnosťami a možnosťami spoločnosti (štátu) riešiť - ale aj projektovať riešenia – sociálne, ekonomické, kultúrne, politické, ideologické a prirodzene právne problémy občanov, resp. konkrétnych ľudí, skupín, vrstiev, etnik atď. Sú spojené s ochranou a ďalším zdokonaľovaním sociálnych systémov, ktorých hlavným „objektom“ je reálny, konkrétny človek. Možno povedať, že fenomén človeka je nosnou kategóriou sociálnej politiky, ktorá je vyjadrením sociálnej normy, reflektujúcej (obsahujúcej) ideu celistvosti človeka, jeho vnútornej integrity, vyváženosti jeho „bytosných konštánt“, jeho bytosných síl (hlavných určení); ideou celistvosti, integrity osobnosti človeka. Sledujeme obraz človeka, ktorému nehrozí redukcionizmus či už z ekonomického, ideologického, náboženského či sociálno-patologického aspektu (napríklad chápanie človeka ako iba „bytosti práce“, „bytosti zisku“, „bytosti skromnosti“ „bytosti konzumu“, „bytosti trhu“, „bytosti príležitosti“ atď.).

Sociálne otázky, skoncentrované do problematiky človeka existujúceho v reálnych sociálnych, ekonomických, politických či právnych vzťahoch, boli predmetom pozornosti všetkých doteraz existujúcich historických typov duchovných kultúr, predovšetkým v európskom a neskôr v euroamerickom prostredí. Reflektovali predovšetkým z filozoficko-antropologického hľadiska – človeka v spojitosti so sociálno-politickým usporiadaním spoločnosti. Reflektovali teda sociálny systém nie „samoúčelne“, ale so zreteľom na ideu človeka, na to, ako a čím môže túto ideu spoločenský systém, jeho fungovanie zrealizovať, resp. podieľať sa na projekte takejto realizácie (napríklad v antickej kultúre to bola idea „dokonalého človeka“, rámcovaná racionalitou a mravnosťou). V jednote antropologických a sociálno-politických reflexií sa ten-ktorý historický typ kultúry (sociálno-politického usporiadania spoločnosti) prezentoval ako „humánný“, „demokratický“, „totalitný“ atď. sociálny systém s jemu vlastnou „sociálnou“ politikou, systémom právnych noriem zakotvených do zákonov, ústavy resp. do celého legislatívneho systému danej spoločnosti.

Miera „sociálnosti“, miera prítomnosti „sociálnych otázok“ určuje mieru sociálneho (a ľudského) zabezpečenia existencie človeka. Môžeme povedať, že prítomnosť „sociálnej otázky“ vyjadruje mieru spätosti ľudského individua (konkrétneho človeka) so spoločenským usporiadaním, so sociálno-politickým systémom, s jeho „sociálnou politikou“; vyjadruje „vrastenosť“, neodcudzenú zakotvenosť jeho individuálneho bytia do sociálneho celku. Avšak môže toto platiť aj opačne. Miera neprítomnosti sociálnej otázky (prostredníctvom politického cynizmu, legislatívnej ľahostajnosti, ekonomického pragmatizmu atď.) je mierou

vzájomnej izolácie (a s tým súvisiacich možných konfliktov) medzi občanmi a štátom, jeho inštitúciami a mechanizmami ich fungovania atď. Takže „sociálna otázka“ bola, je a aj v budúcnosti nepochybne bude najdôležitejšou oblasťou (problémom) sociálnej politiky, ktorá svoju teoretickú základňu nachádzala a nachádza v sociálne orientovaných filozofických (ale aj ďalších sociálno-vedných) reflexiách vrátane legislatívy v tom najširšom zmysle slova.

Zložitosť vzťahu človek – spoločnosť (štát) bola identifikovaná množstvom koncepcií, v rámci ktorých sa špecifikovala aj samotná sociálna filozofia, ktorá v tej či onej miere a v rôznych súvislostiach reflektovala „sociálnu otázku“ doby, v ktorej existovala. Konštituoval sa historicky nový typ sociálneho myslenia, z ktorého sa postupne vyčleňovala nielen sociálna filozofia, ale neskôr politická filozofia. Miera ich prakticko-aplikačného „úspechu“ spočívala v miere a v šírke „zákosu“ do sociálnej problematiky (množstvo a pestrosť sociálnych, politických a filozofických koncepcií vzťahu človek – spoločnosť). „Prelomové etapy“ sociálneho myslenia, zakotveného do filozofických reflexii o človeku, spoločnosti, (ale aj o takých fenoménoch, akými sú spravodlivosť, sloboda, demokracia, humanita atď.) v daných súvislostiach možno analyzovať už z hľadiska ich historického kontextu. Ide o nasledujúce etapy:

- Prítomnosť sociálnych motívov vo filozofii antických mysliteľov a antickej kultúry;
- sociálne motívy v reflexiách rímskej kultúry; ich legislatívne „pozadie“;
- sociálne otázky v humanistickej iniciatíve stredovekej kultúry; idea pozitívneho práva;
- antropologický obrat v novoveku; kontúry filozofie liberalizmu a dialektiky politickej moci; vzťah moci, práva a etiky;
- súčasné sociálno-politické, filozoficko-politické a právne aktivity; filozofický liberalizmus, sociálno-demokratické aktivity, idea právneho štátu atď.

Nepreženieme, keď budeme konštatovať, že s uvedenými etapami sociálneho myslenia (sociálneho poznania, sociálneho prognózovania) súvisia rôzne modely riešenia sociálnej otázky a s tým súvisia aj rôzne typy sociálnych politík či už priamo, inokedy v sprostredkovaných určitých súvislostiach najmä ako teoretickej reflexie sociálneho bytia tých subjektov, na ktorých praktické sociálne bremená najviac doliehali.

Nemožno ignorovať, že práve na základe týchto humanistických iniciatív sa formovali (a dodnes formujú) idey solidarity, ľudskej súdržnosti, emancipácie, spravodlivosti atď. aj so zreteľom na ich „právne zakotvenie“. Ich spoločným určením je fenomén sociálneho humanizmu, ktorého korene siahajú až do ranno-kresťanských učení nasmerovaných na presadzovanie charitatívnych aktivít; neskôr (v novoveku) sa tieto idey stali duchovným bohatstvom pri konštituovaní sociálno-demokratických a sociálno-liberálnych politických paradigiem. V centre ich pozornosti bol model spravodlivého sociálneho usporiadania spoločnosti, vytváranie podmienok pre ľudsky plnší rozvoj osobnosti človeka. Konštituuje sa v systéme humanistických reflexii fenomén spoluzodpovednosti (v protiklade k egoistickému individualizmu a sociálnemu šovinizmu).

Pravda, s prakticko-aplikačnou aktivitou, zameranou na premostenie týchto humanistických iniciatív, sa môžeme stretnúť až začiatkom 19. storočia najmä v západnom európskom kontinente a neskôr v euroamerickom prostredí (ale aj v Číne, Indii a v Austrálii). V centre pozornosti boli otázky základnej existenčnej povahy: bývanie, chudoba, nezamestnanosť, neistá budúcnosť. V sociálnom poznaní sa formulujú priority „sociálnej otázky“: životné situácie, limity ich ohrozenosti, sociálne istoty, hrozby sociálneho odcudzenia späté so socio-patologickými fenoménmi atď. A ďalej, boli identifikované príčiny týchto situácií: sociálno-politické zmeny, zmeny obsahu a charakteru práce, ich ekonomické dôsledky, vstup vedy a techniky do výrobných procesov, nízky prognostický predstih ich externalít atď.

Prirodzene, vo vyššie uvedených súvislostiach ešte nemožno hovoriť o skonštituovaní sociálnej práce ako „špecifickej profesie“, v ktorej v budúcnosti budú „zakódované“ sociálne otázky. Rovnako neexistovala špecifická forma politiky – sociálna politika ako mocenský nástroj decíznej sféry súčasných moderných demokracií. Boli to však impulzy pre zrod takýchto inštitúcií s cieľom pomáhať sociálne slabším vrstvám či jednotlivcom, eliminovať diskrimináciu ľudí vo „svete práce“, chrániť ľudskú dôstojnosť v kontexte s požiadavkami sociálnej spravodlivosti, slobody a rovnosti, rámcovanými aj reflexiami zo strany právnych vied.

V súčasnosti fenomén politiky (implicitne obsahujúci aj „sociálne otázky“) je predmetom pozornosti mnohých sociálnych vied. Neexistuje totiž „čistá“ sociálno-vedná disciplína, neexistujú sociálne reflexie bez prítomnosti politiky, ideológie, či náboženských vplyvov. V tom zmysle sa fenoménom politiky zaoberá politológia, sociológia, historiografia, právne vedy, sociálna etika, sociálna filozofia, politická filozofia atď. Nakoľko ich predmetom skúmania je aj už spomenutý fenomén politiky, je politika v úlohe ich „objektu“. Zároveň však platí, že tento „objekt“ je aj v úlohe „subjektu“, ktorý pôsobí na poznatkový (ale aj prakticko-aplikačný) potenciál jednotlivých sociálnych vied. Spätosť politiky so sociálnymi vedami a vplyv sociálnych vied, vrátane práva na politiku je „zákonitá“. Môžeme ju identifikovať v ktorejkoľvek etape dejín duchovných kultúr.

V súvislosti s uvedenou vzájomnou determináciou politiky, sociálnych vied a právnych disciplín politika tak prijíma určenie „vedeckého umenia“ riadiť spoločnosť s cieľom zlepšovania života spoločnosti, jeho kvality na všetkých úrovniach a spôsobmi, ktoré tento cieľ umožňujú realizovať. Je to niekedy priam „tajomný“, „zašifrovaný“ proces vzájomného obohacovania sa, vzájomného zvyznamňovania a ozmyselňovania, ale aj (v zložitých dobách) môže to byť proces vzájomnej negácie, nihilizácie hodnôt najmä zo strany politiky (jej snahy byť v pozícii rigorózneho diktátu atď.) všadeprítomnosť politiky v spoločnosti je meradlom jej nezastupiteľnosti. Prítomnosť produktívnych poznatkov sociálnych vied túto nezastupiteľnosť upevňuje a zároveň skvalitňuje. V tom zmysle platí, že najčastejšie „Pod pojmom politika chápeme umenie riadiť štát, t.j. spôsob realizovania cieľov štátu v rámci územia, na ktoré siaha jeho suverenita. Inokedy pojmom politiky označujeme tú činnosť v rámci medziľudských vzťahov, ktorého obsahom je vládnutie, riadenie, moc... Politikou je preniknutý praktický celý sociálny život individua a spoločnosti, a teda jej realizácia v podstatnej miere ovplyvňuje takmer každú stránku života ľudí, či

už v podobe sociálnej politiky, mzdovej, kultúrnej, profesijnej, školskej ale i medzinárodnej politiky“ (Ďuriač 1998, s. 1).

Z hľadiska realizácie cieľa politika disponuje množstvom nástrojov. Jedným z nich je moc, ktorá je spravidla rámcovaná (legalizovaná) právnymi normami. Jej účinnosť do značnej miery súvisí so stupňom jej legitimizácie v danej spoločnosti. Zároveň súvisí s formami a metódami jej uplatňovania, na základe čoho je možné identifikovať tú ktorú formu vlády, ústavy, systém zákonov, no predovšetkým charakter sociálno-politických doktrín. Inštitualizácia moci prostredníctvom štátu, jeho orgánov vytvára priestor pre realizáciu potrieb, záujmov a cieľov spoločnosti, resp. konkrétnych občanov. Je spravidla rámcovaný ideami slobody, sociálnej spravodlivosti, solidarity atď. Môže však tento priestor pre ľudské hodnoty v maximálnej možnej miere zúžiť, ba až negovať. Túto skutočnosť determinuje mnoho faktorov, no predovšetkým politický systém (demokratický-nedemokratický) a jeho ideológia, ktorá je k vyššie uvedeným hodnotám ústretová, resp. neprajná.

V kontexte týchto reflexií platí, že od charakteru politických systémov, ich ideológií a sociálnych priorít závisí aj miera ich ovplyvňovania: politiky sociálnymi vedami a sociálnych vied politikou. Obzvlášť to platí v časoch „vyváženosti“, kvality reálneho, praktického sociálneho bytia s jeho reflexiami. Kvalitu realizuje politika, reflexie tejto kvality realizujú sociálne (ale nielen ony) vedy, hoci aj v duchu kritických reflexií, či v duchu „podpory“, resp. ďalšej stimulácie politiky. Prosociálne a v duchu pokroku (humanizmu) realizovaná politika stimuluje sociálne myslenie tým, že praktickým premostením ich „racionálneho jadra“ potvrdzuje (alebo vyvracia) ich sociálnu funkčnosť. Meradlom tejto funkčnosti je rozvoj ľudského individua, jeho osobnostnej integrity, jeho „sociálneho sveta“ a ochrany tohto sveta systémom ľudských práv.

Aj preto dejiny sociálneho myslenia sú dejinami antropocentricky orientovaných iniciatív. Túto podstatnú súvislosť identifikuje okrem iných sociálnych vied predovšetkým sociálna filozofia. „Filozofická antropológia, ako koncepcia človeka, predstavuje prologoménu ku každej sociálnej filozofii. Pretože uvažovať o spoločnosti, t.j. ľudskej spoločnosti, (alebo dokonca politicky konať) abstrahovane od ľudského individua, je čosi absurdné a nehumánne. Špecifikum sociálnej filozofie teda spočíva v tom, že reflektuje sociálny systém a jeho usporiadanie nie samoučelne, ale z hľadiska toho, aké možnosti poskytuje pre život a činnosť ľudského individua“ (Buraj 1993, s.14-16).

V uvedenej etape vývoja spoločnosti, reflektovanej v novovekom type duchovnej kultúry, čo- raz väčšmi do popredia pozornosti sa natískali otázky „každodenného“ sociálneho bytia, potreby reálneho života a praxe. Tie boli skĺbené do problematiky charakteru politickej moci a jej zodpovedného právneho systému. Objavujú sa názory na politiku s jej jednoznačne pragmatickým určením moci (N. Machiavelli), ale aj názory na jej „humánne poslanie“, rámcované víziou „beztriednej spoločnosti“ (utopistické koncepcie T. Mora a T. Campanella). Zároveň sa objavujú názory na potrebu silnej centralizovanej moci, rámcovanej zákonom špecifickým pre tú-ktorú krajinu s jej vlastnými geografickými určeniami (J. Bodin, H. Grotius, neskôr Ch. L. Montesquieu), ale aj názory identifikujúce hlavné kritéria takých zákonov, prostredníctvom ktorých je možná spravodlivo fungujúca, občianskú dôstojnosť

podporujúca sociálno-politická organizácia spoločnosti, pričom fenomén rozumu, ľudskej racionality je jedným z určujúcich znakov týchto zákonov (T. Hobbes, J. Locke, J. S. Mills, J. J. Rousseau).

Možno všeobecne skonštatovať, že „sociálna otázka“ reflektovaná nastupujúcou modernou, presnejšie „predmodernou“, t.j. netradičnou spoločnosťou, integrovala vo svojom „celku“ sociálno-politické, právne, ekonomické a kultúrno-duchovné problémy neobyčajne dynamickej doby (obdobie od 16. do 17. až 18. storočia). Za týmito reflexiami sa skrývali reálne potreby reálnych ľudí s reálnym sociálnym zatriedením, sociálnym statusom, rámcovaným vzťahujúcou sa deľbou práce, jej organickým rozvetvovaním, ale aj typom vlády, formami štátu a osobnostným potenciálom panovníka – vladára, kráľa, vládnuceho politika. No predovšetkým to boli reflexie o emancipačnej úlohe rozumu, prostredníctvom ktorého je možné vyriešiť „všetky“ problémy doby, spoločnosti i jednotlivcov (nastolením spravodlivosti, solidarity a humanity, slobody, rovnosti a tolerancie). Práve tieto fenomény sa v budúcnosti stanú predmetom úvah a sporov aj v kontexte so sociálnou otázkou. Na adresu tohto úsilia „intelektuálnych veľikánov“ doby Hegel skonštatoval: „Títo muži hrdinsky vybojovali svojou genialitou, vrúcnosťou, nadšeným duchom a odvahou ono veľké ľudské právo subjektívnej slobody názoru a presvedčenia, že vlastná osobnosť a ľudský duch sú prameňom toho, čo sa má rešpektovať“ (Hegel, G. W. F. 1974, s. 363-365). Žiada sa poznamenať, že v našich (česko-slovenských) podmienkach venoval veľkú pozornosť sociálnym otázkam popredný český filozof, sociológ, politik a štátnik „ikona demokracie“ T.G. Masaryk v diele „Otázka sociálna“.

2 Sociálne otázky a sociálno-politické doktríny

Reflexie „sociálnej otázky“, s ktorými sa možno stretnúť v modernej spoločnosti, vyústili do konštituovania nosných sociálno-politických doktrín XX. a XXI. storočia. Práve ony sa stali určujúcimi stratégiami moderných spoločností pri riešení sociálnych problémov nielen z hľadiska teoreticko-metodologických analýz, ale aj z hľadiska ich prakticko-aplikačnej realizácie. Z množstva sociálno-politických doktrín (liberalizmus, konzervativizmus, socializmus, nacionalizmus, anarchizmus) je liberalizmus doktrínou, ktorá presadzuje práva a slobody jednotlivcov vo vzťahu k vládnucej moci a usiluje sa stať dominantnou doktrínou.

Vďaka svojej ideovej príťažlivosti nadobúda všeobecnú medzinárodnú dimenziu. Vytvára politické chápanie sveta na základe nekompromisnej kritiky tradičných a totalitných spoločností, resp. spoločensko-politických systémov. Politický obraz sveta liberalizmus konkretizuje ekonomickým modelom slobodného trhu a rozvojom súkromného vlastníctva.

Určujúcou konštantou sociálneho aspektu (resp. sociálnej dimenzie) liberalizmu – popri interpretácii voľného trhu ako legitímneho kolektívneho rozhodovania ovplyvňujúceho ekonomické (a tým aj sociálne) priority – je zvýraznenie úlohy štátu pri regulovaní a ovplyvňovaní sociálneho rozvoja s cieľom dosiahnuť vyššiu sociálnu prosperitu. Ak sa zohľadňuje fenomén „štátnej intervencie“, tak iba so zreteľom na „sociálnu otázku“ a to: zabezpečenie čo najväčšej zamestnanosti, sociálnej stability, vzostup hospodárstva z hľadiska dlhodobých prognóz atď. Zvýraznením „sociálnej otázky“ liberalizmus sa stáva organickou súčasťou (alebo aj „základom“) pre

konceptiu „štátu blahobytu“. Poznemenávame, že práve tento sociálny aspekt liberalizmu sa stal inšpirujúcou ideou pre sociálno-demokratickú doktrínu.

Koncepcia „štátu blahobytu“ sa v šesťdesiatych rokoch minulého storočia ujala aj na európskom kontinente. Napríklad pre švédsku koncepciu „sociálneho štátu“ bolo charakteristické programovanie sociálneho rozvoja podporovaného v prevážnej miere štátom, jeho inštitúciami a vládou. Štát sociálneho zabezpečenia sa chápal ako štát stelesňujúci sociálne a občianske práva v plnom rozsahu. „Dokumentuje to, čo sa nazýva cenou dobrých zámerov a táto cena je vysoká. Sociálny štát je stelesnením sociálnych a občianskych práv. Byrokracia je najväčším protikladom sociálneho štátu“ (Dahrendorf 1991, s. 207-208). „Pri koncepcii sociálneho štátu vychádzame predovšetkým z jeho chápania ako hodnotovej, ale najmä mocensko-právnej kategórie, teda inštitútu, ktorý plní regulatívne funkcie s cieľom chrániť záujmy svojich občanov“ (Rusiňák 2008, s.115).

Koncepcia „štátu všeobecného blahobytu“ sa stala predmetom nekompromisných diskusií medzi demokratickými liberálmi a konzervatívami v USA; namiesto „humánnych sociálnych aktivít“ štátu sa rodí koncepcia „novej“ sociálnej politiky zamestnanosti, ktorej rozhodujúcim

subjektom je ekonomika založená na „nekompromisnom“ trhovom základe; nastupuje (a vládne) svet ekonomiky a problém reálneho človeka už nie je problémom štátu, ale (opäť) sveta ekonomiky.

V tejto súvislosti sa žiada poznamenať, že predstava (res. sociálny model vyplývajúci z tejto predstavy), že na základe fungovania slobodného trhu bude konanie jednotlivcov (a podnikateľských štruktúr) permanentne nasmerované na „obohatcovanie“ jednotlivcov (a prostredníctvom nich aj celej spoločnosti), naráža na problém sociálnej a ekonomickej nerovnosti; naráža na problém stanovenia „hraníc“ slobody individua, kompetencií štátu (vlády) zasahovať do životného prejavu občanov, stanoviť únosnú mieru bohatstva, prerozdeľovať ho. Je to „večný“ problém ľudstva, ktorý v konečnom dôsledku súvisí s deľbou práce, špecifikáciou jej priorit – z hľadiska individuality človeka, jeho schopností, ale aj z hľadiska „spoločenských „potrieb“ a hodnôt týchto potrieb. Trhový poriadok má svoj prirodzený evolučný charakter, je „kvaziprirodným“ procesom, ktorý z hľadiska sociálnej spravodlivosti diferencuje spoločnosť. Táto diferenciácia je často nasmerovaná do konfliktnnej situácie, ktorá má však svoju sociálnu funkčnosť. Hovoriť o sociálnej spravodlivosti v súvislosti s trhovým poriadkom je už skôr iluzívny problém.

K otázke sociálnej spravodlivosti sa vyjadruje aj ďalší popredný teoretik liberalizmu J. Rawls. Podľa neho ľudia od porirodzenosti rozumní a so zmyslom pre konsenzus sú schopní stanoviť si hranice rovnosti a nerovnosti. Na základe individuálnych odlišností, ako je schopnosť a výkonnosť, sa dohodnú na pravidlách kooperácie, rozdeľovania na tom, v čom si budú vždy rovní a v čom si môžu byť nerovní. „Princípy spravodlivoosti sú výsledkom férovej dohody či vyjednávania. Spravodlivosť ako férovosť sa začína voľbou základných princípov koncepcie spravodlivosti, ktorými sa majú riadiť pri každej ďalšej kritike a reforme inštitúcií. Ak budeme vychádzať z toho, že osoby vo východiskovej situácii by volili dva odlišné princípy: prvý považuje rovnosť pri pridelovaní základných práv a povinností, kým

podľa druhého sú sociálne a ekonomické nerovnosti – napríklad pokiaľ ide o bohatstvo a autoritu – spravodlivé, pokiaľ sú v konečnom dôsledku v prospech všetkých. Každá osoba má mať rovnaké práva na čo najširšiu základnú slobodu zlučiteľnú s podobnou slobodou iných. Sociálne a ekonomické nerovnosti musia byť usporiadané tak, aby bolo možné spájať ich s rozumným očakávaním, že budú v prospech každého ako i s postaveniami a úradmi, ktoré sú rovnako prístupné všetkým“ (Rawls, J. A. 1993, s.75,77,101). Každý má mať to, na čo má právo a čo mu umožňujú jeho individuálne dispozície. Ak mu nie je dovolené to, čo je oprávnený mať, stráca sebaidentitu, teda sám seba vlastní iba „čiastočne“, takže sa stáva „otrokom“ iného či iných.

Fenomén oprávnenosti sa stáva istým metodologickým východiskom aj v súvislosti so sociálno-politickou organizaáciou spoločnosti – štátu; jeho oprávnenosť spočíva v tom, že síce vznikol z „nezámernej“ súčinnosti indivíduí, no v úlohe „neviditeľnej ruky“ môže alebo má zasahovať do tejto súčinnosti a chrániť tak bezpečnosť jej subjektov. Jednotlivci – na druhej strane – vlastnia seba samých a iba oni sú kompetentní na to, koľko zo seba (formou zmluvy), zo svojich práv odovzdajú k dispozícii štátu tak, aby bola čo najmenej porušená ich integrita (ich individuálna svojbytnosť a svojprávnosť).

Je nesporné, že teoretici liberalizmu svojimi sociálno-filozofickými a politickými reflexiami o sociálnej spravodlivosti, rovnosti a slobode (vo vzťahu k štátu, v hraniciach ktorého uvedené fenomény nadobúdajú svoju funkčnosť) položili základné teoreticko-metodologické východiská pre moderné sociálno-filozofické a politické vedy, reflektujúce fenomén „fundamentálnej“ sociálnej otázky. Analytici ich teórie povyšujú až na úroveň paradigmy, ktorá nesporne ovplyvní budúci vývin sociálno-filozofických, ale aj sociálno-politických a ekonomických reflexií moderných spoločností.

Napriek tomu, že problém spravodlivosti, rovnosti ale aj slobody rieši liberalizmus iba v súlade s jemu vlastným videním problémov doby, potreba „premostovania“ týchto reflexií do sociálnej sféry, do života a praxe súčasníkov, je o to výraznejšia, o čo sú zložitejšie mechanizmy tohto premostovania, identifikované o. i. aj právnymi vedami, legislatívnymi opatreniami politických rozhodnutí atď.

3 Sociálne otázky a sociálna prax ich riešenia

Nástupom novovekej kultúry (najmä v jej európskom kontexte) sa sociálna otázka konštituuje, resp. jej duch sa kocentruje do požiadavky nárokového sociálneho zabezpečenia, realizovanej na princípoch sociálnej spravodlivosti, rovnosti a občianskej slobody. Ich zastrešujúcim fenoménom majú byť ľudské práva nasmerované na ideové a inštitucionálne zabezpečenie ochrany ľudskej dôstojnosti bez zreteľa na etnické, národnostné, náboženské či svetonázorové „sociálne pozadie“.

Riešenie sociálnych otázok v súlade s princípmi a nástrojmi sociálnej politiky a práva nemožno chápať len ako doménu štátu a jeho orgánov. Na riešení sa podieľajú i ďalšie subjekty v rámci im určených kompetencií a predovšetkým samotných ľudí, ktorí sa vyrovnávajú s rôznymi spoločenskými zmenami, ktoré si vyžadujú riešenie sociálnych otázok. Základnými princípmi, na ktorých je postavené riešenie sociálnych otázok, sú, ako sme sa už zmienili, princípy sociálnej spravodlivosti, solidarity,

participácie a subsidiarity. Sociálnu spravodlivosť možno vnímať z dvoch hľadísk, a to z pohľadu morálky a z pohľadu práva. Morálka, t.j. etika, je spoločensky uznávané pravidlo aplikujúce sa v praxi. Právo však predstavuje určitý druh spoločenskej normy, ktorá je záväzná, vynútiteľná, za dodržiavaním ktorého je štátna moc. Na druhej strane etika a etické normy nie je možné vymáhať príslušnou exekutívou, sú však neoddeliteľnou súčasťou každej demokratickej spoločnosti. Právna norma ako záväzné pravidlo správania, zabezpečuje bezproblémové fungovania spoločnosti. Otázka sociálnej spravodlivosti má okrem spoločenského významu i význam normatívny. Vnímanie sociálnej spravodlivosti samotnými subjektmi, ktorých sa riešenie sociálnych otázok týka, vychádza zo subjektívneho vnímania. Preto i samotné pravidlá – právne normy riešenia sociálnych otázok samotným individúom, nemusia byť vnímané objektívne.

Zmeny v ekonomickom systéme vyvolali potrebu adaptácie sa na zmeny hodnotového systému ľudí a potrebu zmeny v princípe solidarity ktorá by mala byť založená na dobrovoľnosti, uvedomelosti a stabilite. Solidarita založená na uvedených princípoch by tak bola zárukou fungovania bez ohľadu na tlak štátu a legislatívy. Sociálny rozmer solidarity je založený na rodinných zväzkoch - ide o primárnu solidaritu. Solidarita širších skupín je solidaritou sekundárnou a táto forma solidarity sa považuje za dôležitý faktor ovplyvňujúci sociálnu otázku v sociálnom zabezpečení. Kľúčovou je solidarita v oblasti dôchodkového poistenia vzhľadom na nepriaznivý demografický vývoj. Dôsledkom neudržateľnosti dôchodkového systému bolo zavedenie druhého a tretieho dôchodkového piliera, čo však nevedie k solidarite, ale opäť k individualizmu, čiže posilneniu princípu zásluhovosti – participácie.

Participácia je princípom preventívneho charakteru, ktorý dáva členom spoločnosti riešiť sociálne otázky do budúcnosti. Už samotný pojem participácia nám napovie, že ide o účasť samotného subjektu sociálno-zabezpečovacieho právneho vzťahu na riešení svojho sociálneho problému.

Pojem subsidiárny (náhradný, podporný) je jedným z princípov využívaných v prípade, ak subjekt nie je schopný riešiť sociálne otázky sám a vyčerpal všetky individuálne zdroje. Znamená to, že je potrebná intervencia určitej skupiny, keďže jednotlivec nie je schopný na riešenie sociálnej otázky reagovať a vyriešiť si ju sám.

Ak porovnáme žiaduce a nežiaduce aspekty solidarity, môžeme konštatovať, že i napriek tomu, že najprospernejšia je solidarita založená na slobode – dobrovoľnosti, uvedomelosti a informovanosti, je nepochybne prospešná a nevyhnutná i solidarita nariadená platnou legislatívou.

I napriek tomu, že na riešenie sociálno-zabezpečovacích právnych vzťahov v oblasti práva sociálneho zabezpečenia je nevyhnutná participácia, všetky tri piliere práva sociálneho zabezpečenia: sociálne poistenie, štátna sociálna podpora a sociálna pomoc sú založené v prevažnej miere na princípe solidarity, ktorý práve v sociálnom zabezpečení má prioritu. Základný pilier práva sociálneho zabezpečenia - sociálne poistenie, je budovaný na princípe participácie – zásluhovosti. Okrem princípu participácie i v danom pilieri sa realizuje princíp solidarity v čo najväčšom rozsahu. Práve v oblasti dôchodkového poistenia má solidarita nezastupiteľné miesto. Ide o solidaritu ľudí v produktívnom veku s ľuďmi v poproduktívnom veku, ale i zdravých

s chorými a pod. Je preto jedným so základných podmienok fungovania poistného systému. Štátna sociálna podpora a sociálna pomoc sú piliere, kde má solidarita určujúci charakter. Účelom štátnej sociálnej podpory je poskytovanie dávok skupinám za účelom naplnenia ďalších fenoménov, ako je napr. rast populácie, ktorá súčasne ovplyvňuje i udržateľnosť poistného systému. Možno teda konštatovať, že jednotlivé piliere sa vzájomne ovplyvňujú a zároveň i podporujú. Posledný pilier - sociálna pomoc, je založený na plnej solidarite ale i humanizmu a smeruje tak ku skupine ľudí so zdravotným znevýhodnením, prijímateľom sociálnych služieb a skupinám ohrozených chudobou. Sociálna pomoc je teda nepochybne spojená s celospoločenskou solidaritou, ale i participáciou, subsidiaritou a humanizáciou, a to predovšetkým v sociálnych službách a v hmotnej núdzi.

Hmotná núdza je spájaná s pojmom chudoba. Chudobu WHO definuje podľa príjmu a to akým príjmom disponuje jedinec mesačne, t. j. s menšou čiastkou, ako je polovica priemerného príjmu vo svojej krajine, v ktorej žije. Hranica chudoby nie je merateľná len príjmom, ale i možnosťami a dostupnosťou sociálnych služieb. Chudobu možno považovať za sociálny jav, kde trpí jedinec nedostatkom prostriedkov a svoje základné životné potreby si nevie zabezpečiť ani sociálnymi službami. Podľa Krebsa a kol. (2005) chudoba je taký stav, ktorého dôsledkom vzniká nerovný prístup k rozdeľovanému bohatstvu spoločnosti a k materiálnym zdrojom. Následkom je, že životné podmienky a ich uspokojovanie nie je v potrebnej miere zabezpečené dostatočnými zdrojmi. Ako sme sa už zmienili, chudoba je spájaná s hmotnou núdzou a podmienky jej riešenia upravuje zákon č. 417/2013 Z. z. o pomoci v hmotnej núdzi a o zmene a doplnení niektorých zákonov (ďalej len „zákon č. 417/2013Z. z.“). Hmotnú núdzu platná legislatíva definuje v § 2, ktorý za hmotnú núdzu považuje „stav, keď príjem členov domácnosti podľa tohto zákona nedosahuje sumy životného minima ustanovené osobitným predpisom“ ktorým je zákon č. 601/2003 Z. z. o životnom minime a o zmene a doplnení niektorých zákonov v znení neskorších predpisov. Zákon podmieňuje akceptovanie hmotnej núdze za podmienok, že členovia domácnosti si vlastnou prácou nie sú schopní riešiť uvedený stav a taktiež tento stav nevedia zvrátiť ani výkonom práva k majetku alebo uplatnením zákonných nárokov, ako sú napr. nemocenské, dôchodkové dávky a pod.

Už prvé skúsenosti z aplikačnej praxe zákona č. 417/2013 Z. z. priniesli rozdielne názory na interpretačné a aplikačné problémy týkajúce sa charakteru ponúk verejnoprospešných prác, ktoré uvedený zákon zakotvuje ako podmienku pre výplatu dávky v hmotnej núdzi. Vzhľadom na rozdielny kvalifikačný potenciál evidovaných uchádzačov o zamestnanie zákon explicitne neupravuje charakter ponuky verejnoprospešných prác. Preto vzhľadom na závažnosť problematiky právneho postavenia evidovaných uchádzačov o zamestnanie z hľadiska správnej aplikácie predmetného zákona v spoločenskej praxi realizácia verejnoprospešných prác v jednotlivých regiónoch stagnovala.

I napriek zámeru tvorca zákona udržať pracovné návyky nezamestnaných uchádzačov o zamestnanie je možné sa domnievať, že nebol naplnený účel zákona a prevládajú názory, že jeho aplikáciou sa porušujú základné ľudské práva tým, že ide o nútenú prácu, ponúkanú nevhodnú prácu vzhľadom na stupeň vzdelania a praktické skúsenosti v odbore daného vzdelania, ako i vzhľadom na vek a schopnosť zvládnuť

ponúkanú prácu bez poškodenia zdravia (v letnom období vo vysokých teplotách evidovaným uchádzačkám o zamestnanie s vysokoškolským vzdelaním vo veku blízkom dôchodkovému veku sú ponúkané ako verejnoprospešné práce natieračské práce mestských lavičiek, čistenie ulíc a pod.). Práve v daných prípadoch absentuje individuálny prístup vo vzťahu k ľuďom, ktorí pracovali a o prácu prišli nie vlastným zavinením. Napriek tomu sú ochotní vykonávať verejnoprospešné práce primerané veku, vzdelaniu a svojim schopnostiam. Relevantné reakcie pracovníkov organizujúcich verejnoprospešné práce v závislosti od objektívnych a subjektívnych okolností pri aplikácii predmetnej legislatívy by boli vhodné aby naplňali účel zákona a zároveň by boli v súlade s etickými princípmi. Problematickým sa javí v prípade odmietnutia vykonávania verejnoprospešných prác i odňatie dávky v hmotnej núdzi slúžiacej na uspokojovanie základných životných potrieb zaručených Ústavou Slovenskej republiky.

Preto naším zámerom je upozorniť na spôsob riešenia predmetnej sociálnej otázky. Možno vysloviť názor z právno-teoretického hľadiska, ale predovšetkým z prakticko-aplikačného aspektu spôsob a forma prístupu pri realizácii ustanovenia § 10 a násl. zákona č. 417/2013 Z. z. sa javí ako nevhodná i napriek tomu, že platná legislatíva neupravuje charakter ponúkaných verejnoprospešných prác v nadväznosti na individuálne schopnosti evidovaných uchádzačov o zamestnanie poberajúcej dávky v hmotnej núdzi.

Právna regulácia nezamestnanosti a s tým spojené poskytovanie dávky v hmotnej núdzi i napriek akceptovaniu ponuky verejnoprospešných prác nezabezpečuje poberateľom dávky v hmotnej núdzi použiť ju v plnej výške 61,60 eura na základné životné potreby z dôvodu, že počas aktivačných prác im vznikajú náklady na cestovné a stravné, čo podstatne ovplyvňuje výšku nákladov na základné životné potreby.

Samotné ustanovenie Čl. 4 Základnej listiny ľudských práv a slobôd (ústavný zákon č. 23/1991 Zb.) v ods. 1 hovorí citujem „Povinnosti možno ukladať iba na základe zákona a v jeho medziach a len pri zachovaní základných práv a slobôd“. V súlade Čl. 4 možno citovať Čl. 9 ktorý zakazuje nútenú prácu:

„Nikoho nemožno podrobiť núteným prácam alebo službám.

Ustanovenie odseku 1 sa nevzťahuje na:

- a) Práce ukladané podľa zákona osobám vo výkone trestu odňatia slobody alebo osobám vykonávajúcim iný trest, ktorý nahradzuje trest odňatia slobody,
- b) vojenskú službu alebo inú službu ustanovenú zákonom namiesto povinnej vojenskej služby,
- c) službu vyžadovanú na základe zákona v prípade živelných pohrôm, nehôd alebo iného nebezpečenstva, ktoré ohrozuje životy, zdravie alebo značné majetkové hodnoty,
- d) konanie uložené zákonom na ochranu života, zdravia, alebo práv iných“.

Z ustanovení Listiny základných ľudských práv a slobôd však nevyplýva možnosť zaradiť verejnoprospešné práce, ktoré môžu byť uložené evidovaným nezamestnaným

občanom s následkom postihu odňatia dávky v hmotnej núdzi v prípade odmietnutia ich vykonávania.

4 Diskusia

V rámci „sociálnych otázok“ je dominujúcou problematika sociálna spravodlivosť v kontexte s jej legislatívnym vymedzením. Problematickým sa stáva vtedy, keď tón v legislatíve udáva sociálno-politická doktrína, ktorej idey solidarity, sociálnej pomoci a humanizmu sú pomerne vľahne zastúpené (ultraliberalizmus). Otázkou je, aké mechanizmy treba uplatňovať pri legálnom fungovaní tejto doktríny v politickom systéme. Rovnako problematickým sa stáva aj otázka sociálneho zabezpečenia a jedného z jej pilierov - sociálnej pomoci aj v kontexte so sociálnou politikou štátu, najmä v dnešných krízových podmienkach.

Záver

Systém sociálnych otázok v každej etape vo vývoji spoločnosti (v kontexte s európskym civilizačným vzostupom) bol a dodnes je determinovaný množstvom sociálnopolitických, kultúrnych, ideologických, predovšetkým ekonomických faktorov. Na pozadí týchto determinantov sa konštituuujú koncepcie, teórie, legislatíva, ktorých jediným cieľom je reflektovanie života spoločnosti (vrátane jednotlivcov) najmä v oblasti životnej úrovne, kvality života a ich politicko-právneho zabezpečenia.

Základňou týchto procesov je fenomén sociálnej politiky a v jej rámci sa konštituuujúce mechanizmy prioritizujúce otázky solidarity, spravodlivosti, demokracie, slobody a - v konečnom dôsledku - otázky inkluzivity aj tých sociálnych vrstiev, ktoré sú ohrozované sociálnym vylúčením. Najmä vo vzťahu k tejto sociálnej vrstve (aj v kontexte s naším obyvateľstvom) v predkladanej štúdiu upozorňujeme na potrebu vyšpecifikovať stratégiu, zameranú na riešenie (aj s legislatívno-politického hľadiska) otázok súvisiacich s problematikou hmotnej núdze a problematikou chudoby.

V našom príspevku sme prioritizovali idey sociálnej politiky (nadväznosti na funkciu a poslanie sociálneho štátu); na upevnenie ich opodstatnenosti sme uplatnili aj historické reflexie tohto typu politiky, v rámci ktorých sme zdôvodnili potrebu – aj v našej slovenskej realite – tieto v dejinách sa konštituuujúce idey oživovať, s teoreticko-metodologického hľadiska ich zdokonaľovať aj cestou legislatívy.

Reflexie systému sociálnych otázok so sociálno-filozofických, politických a právnych aspektov sú produktívne okrem iného aj preto, lebo samotný fenomén „sociálnej otázky“ má svoje ideové (ale aj prakticko-realizačné) pozadie, ktoré determinuje aj ich obsahové naplnenie. No za metodologickú prednosť považujeme aj tzv. interdisciplinárny prístup, v rámci ktorého je možné predmetnú problematiku (sociálne otázky) identifikovať v jej komplexnosti.

Referencie

- BURAJ, I. Sociálna filozofia. Bratislava : Vyd. UK, 1993. 93 s. ISBN 80-967013-8- X
DAHRENDORF, R. Moderný sociálny konflikt. Bratislava: ARCHA, 1991. 320 s. ISBN 80-7115-024-X

ĎURIAČ, M. Sociálna filozofia II. Banská Bystrica: Univerzita Mateja Bela. 1998, 301 s. ISBN 80-8055-112-X

HEGEL, G. W. F. Dejiny filozofie. Zv. III. Praha: Académia, 1974. 532 s. ISBN 509-21-856

KREBS, V. a kol. Sociální politika. Tretie prepracované vydanie. Praha: ASPI, a. s., 504 s. 2005. ISBN 80-7357-050-5

MASARYK, T. G. Otázka sociální I., II. Praha: Masarykov ústav AVČR, Ústav T. G. Masaryka, 2000. 584 s. ISBN 80-902659-9-5, EAN 9788090265998

RAWLS, J. A. O slobode a spravodlivosti. In: O slobode a spravodlivosti – liberalizmus dnes. Bratislava: ARCHA, 1993. 256 s. ISBN 80-7115-047-9

RUSIŇÁK, P. K diskusii o postavení a úlohách sociálneho štátu. Moderné trendy sociálneho zabezpečenia. Bratislava : SAP, 2008. 114 -122 s. ISBN 978-80-8095-040-8

Ústavný zákon č. 23/1991 Zb. FZČSFR ktorým sa uvádza Listina základných práv a slobôd

Zákon č. 417/2013 Z. z. o pomoci v hmotnej núdzi a o zmene a doplnení niektorých zákonov

Zákon č. 601/2003 Z. z. o životnom minime a o zmene a doplnení niektorých zákonov v znení neskorších predpisov

Kontaktní adresa

JUDr. Marta Kečkéšová, PhD.

Univerzita Komenského v Bratislave, Pedagogická fakulta
Ústav špeciálnopedagogických štúdií
Račianska č. 59, 813 34 Bratislava

prof. PhDr. Vasko Kusin, DrSc.

Univerzita Komenského v Bratislave, Pedagogická fakulta
Katedra sociálnej práce
Račianska č. 59, 813 34 Bratislava

Přijato: 29. 09. 2014

Recenzováno: 01. 11. 2014, 18. 11. 2014

Schváleno: 05. 12. 2014